

Վ Ե Ր Ի Ն Ա Ղ Դ Ա Ն

Գլուղը գտնվում է Իջևանից 4 կմ հարավ-արևմուտք, Աղղան գետակի երկու ափերին և տա-
րածվում է մի քանի կմ: Պատմագրական տվյալներ գլուղի և շրջակայքի մասին չկան, սակայն
պահպանված բազմաթիվ հուշարձանները վկայում են, որ միջնադարում այստեղ բնակչությունը
բավականաչափ բազմամարդ է եղել: Այս շրջանը նույնպես Կալեն գավառի բարգավաճ բնակավայր-
երից է:

Գլուղի մեջ ներկայումս քիչ թե շատ հնութիւն ունեցող հուշարձաններ չեն պահպանվել: Գլու-
ղական գերեզմանոցի տապանաքարերն ու խաչքարերը նոր ժամանակների են, իսկ Վերին թաղի
եկեղեցու շենքը նույնպես XVIII դարից ալն կողմ չի անցնում: Անկասկած է, որ հնում ես այս
ձորում բնակավայրեր չեն եղել: Նրանք տեղավորված են ավելի վերևում, անտառապատ լեռնալան-
ջերին, լեռնաշղթայի սարահարթի վրա, լեռնալին գետակների վերին հոսանքների հովիտներում,
Բուղուրի սարի լանջերին և ստորոտներին:

Գլուղի տարածքի վրա պահպանված առավել ուշագրավ հուշարձանները.

ա. Բուղուրի ամրոցը գտնվում է գլուղից 2 կմ արևելք, համանուն լեռան գագաթին: Բավակա-
նաչափ ընդարձակ, մինչև մի քանի տասնյակ հեկտար տարածություն են շրջափակում ամրոցի
պարիսպները: Պատերը եռաշարք են, խիստ լայն (2,5 մ), շարված բնական խոշոր, անմշակ քարերով,
առանց շաշախի, նման ցիլիկյան բերդերին: արևելքից, հարավից և հյուսիսից շրջապատում են
լեռան գագաթը և միայն արևմտյան կողմից ամրոցը պաշտպանված է անմատչելի գահավեժ քա-
րաժայռի լանջով: Դեռևս կանգուն են պարսպապատերի որոշ հատվածները՝ 1—2 մ բարձրությամբ:
Լեռնագագաթի հարթության վրա մնում են տների մնացորդներ՝ քարակուտերի և փոսերի ձևով:

բ. Նկեղեցի ձեղնի», կառուցված է Բուղուրի սարի հյուսիսային լանջին, մի հարթության վրա,
բացատում, փոքրիկ մատուռի շենք է (4×3մ), շարված անմշակ որձաքարով: Մուտքը արևմտյան
պատից է, կիսակլոր ճակատաքարն ընկել է: Մատուռի ներսում կան խաչքարերի անարձանագիր
բեկորներ: Արևելյան խորանի լուսամուտի վրա գրված է մի պարզ խաչքար:

գ. Նկեղեցի Գմբեթ, գտնվում է գլուղից 4 կմ հարավ-արևելք, Բուղուրի սարի հարավային լան-
ջին, Գմբեթ կոչվող անտառամասում: Փոքր չափերի (5×4մ), թաղակապ ծածկով եկեղեցի է, թաղը
և խորանի ծածկը սրբատաշ են, իսկ արտաքուստ՝ շարված տարբեր մեծության հանքաքարերով և
կրաշաղախով: Կտուրը երկթեք է եղել՝ ծածկված սրբատաշ սալքարերով, որոնք թափվել են: Թաղի
արևմտյան հատվածը փլված է: Նկեղեցու ներսում, հատակին ընկած մի բեկորի վրա փորագրված
են ՇԿԸ գրերը, հավանաբար արձանագրության բեկոր է:

Ծրջակայքում գերեզմանոց է, սալածե անմշակ տապանաքարերով:

դ. Տախտաեղծի եկեղեցին գտնվում է գլուղից 4 կմ հյուսիս համանուն դաշտամասում, մի
բլրակի վրա, դեպի սարերը տանող ճանապարհին, անտառի մեջ: Փոքրիկ մատուռ է (5×4մ)՝ կա-
ռուցված կրաքարի մանր կտորներով և կրաշաղախով: Ծածկը թաղակապ է եղել, փլվել է, կանգուն
են արևելյան խորանը և շենքի պատերը՝ 1—2 մ բարձրությամբ: Նկեղեցու հյուսիսային կողմում
մի կանգուն խաչքար կա՝ պարզ գծագրական խաչերով, անարձանագիր: Նույնանման մի խաչքար
էլ գտնվում է սրանից 100 մ արևելք, մի ծառի տակ:

և. Ամբոց Մանթաշ կալա, գտնվում է գյուղից մոտ 7 կմ հյուսիս-արևմուտք, Աղսակ գետի աջ ափին բարձրացող սրածալր լեռան գագաթին: Բարձունքի անցանելի հատվածները ամրացված են հաստ և ամուր պարսպապատերով, որոնք ունեն բազմաթիվ բրգաձև աշտարակներ՝ պատերի մեջ թողնված կլոր, փոքր անցքերով: Պարիսպները շարված են մանր ավազաքարով, կրաշաղախով: Ամրոցը կրկնահարկ է, սանդղավանդի ձևով. առաջին հարկը բավական ընդարձակ է, մոտ 2 հեկտար հարթ մակերեսով, հյուսիսում բարձրանում է մի այլ քարածալր, որի վրա տեղավորված է ամրոցի երկրորդ աստիճանը՝ միջնաբերդը: Սա նույնպես ամրացված է բրգավոր պարիսպներով և արևելյան կողմից ունի մի մեծ մուտք: Միջնաբերդը բռնում է մոտ 0,5 հեկտար տարածություն: Ամրոցի հիմնական մուտքը բարձրավանդակի հարավ-արևմտյան անկյունից է, լեռնապարսպի արևմտյան կողմից. գագաթի բուրգի վրա նկատելի են հատուկ դիտանոցների և փոքրիկ պահակատան շենքի մնացորդներ: Ամրոցի երկու մասերում էլ նկատելի են բազմաթիվ շինությունների հիմնապատերը, ըստ որում միջնաբերդի շենքերն ալիլի փոքր չափերի են եղել, քան ստորին մասինը: Ամրոցի կառուցման ժամանակը ստույգ հայտնի չէ:

Բազրատունիների ամենանշանավոր ամրոցներից է եղել. Հովհ. Դրասխանակերտցին Աղստևի ձորում և Կալեն գավառում հիշատակում է մի կարևոր ամրոցի մասին, որը, հավանաբար, սա է: Պարսպապատի վերնամասերը մեծ մասամբ քանդված են, մնում են նրանց ստորին հատվածները՝ 1—4 մ բարձրությամբ:

զ. Նկեղեցի վ. Լաչիկղայա գյուղատեղում, գտնվում է գյուղից 5 կմ հարավ-արևելք, անտառի մեջ, ճանապարհից դեպի հյուսիս Պահպանվել է արևելյան խորանը և արևմտյան պատը: Թաղակապ, խոշոր շենք է (11×5 մ), շարված որձաքարով, կրաշաղախով. ներքուստ ունեցել է սպիտակ կրաշաղախ ծեփածածկով, որի վրա նշմարվում են որմնանկարների մնացորդներ: Կառուցման ոճով պատկանում է XII—XIII դարերին, թեև արձանագրություններ չեն պահպանվել:

է. Զույգ եկեղեցիներ Ն. Լաչիկղայա գյուղատեղում, գտնվում են գյուղից մոտ 3 կմ հարավ-արևելք, Սղնախի ջուր վտակի աջափնյա հարթության վրա, անտառի մեջ: Արևելյան եկեղեցին տեղացիների շրջանում կոչվում է Նոժաձորի սբ նշան. սա փոքր չափերի է (6×4 մ), թաղակապ, ծածկը կիսով չափ խոնարհված է, քանդված է նաև հարավային պատը:

Երկրորդ եկեղեցին, որ արձանագրության մեջ Աստվածածին է կոչվում, նախորդից մոտ 100 մ արևմուտք է ընկած. սա ավելի մեծ չափերի է (7×5 մ), նույնպես թաղակապ ծածկով: Գլխավոր խորանի բնմը քանդվել, հավասարվել է հատակին: Այս եկեղեցին ևս իր կառուցողական առանձնահատկություններով և պահպանված արձանագրության հնագրությամբ XII—XIII դարերի գործ է: Արևմտյան դռան ճակատակալ քառանկյան քարի վրա ներքուստ փորագրված է մի անթվակիր նվիրատվական արձանագրություն՝ խիստ եղծված և հողմնահարված:

Զույգ եկեղեցիների շրջակայքում կան տների բազմաթիվ ավերակներ: Հավանաբար Սղնախի ջուր վտակի ափերին հնում բնակավայրեր են եղել:

ը. Մատուռ Ս. Կիրակի խոջաքաղար գյուղատեղում, կանգնած է գյուղից 2 կմ հարավ-արևելք, Արաբի ձորից դեպի արևմուտք, Քոսաղբյուր հնավայրի և աղբյուրի մոտ, սարալանջին: Տեղացիների շրջանում հուշարձանը հայանի է խչրազարի խաչ անունով: Սա գմբեթավոր փոքրիկ մատուռ է (4×4 մ)՝ կառուցված մի խոշոր ժառաքեկորի վրա, գետնից 2 մ բարձրությամբ: Ներքուստ պատերի անկյուններում մոտ մեկ մետր բարձրության վրա ագուցված են չորս ելուստներ, որոնց վրա հենվում են ծածկի կամարները՝ իրենց վրա կրելով փոքրիկ գմբեթը՝ սրբատաշ գլանաձև թմբուկով և սրածալր վեղարով: Պատերի մեջ բացվում են մեկական փոքր ու նեղ լուսամուտներ, երկուսը՝ թմբուկի արևելյան և արևմտյան կողմերից: Մատուռի մուտքը արևմտյան պատից է, որի շրջանակի հյուսիսային կողը կարմիր գրանիտից մի կիսամշակ խաչքար է: Մատուռը կանգուն է, քանդված են գմբեթի վեղարն ամբողջությամբ և թմբուկի արևելյան մասը, թափված են թմբուկի հիմքի և ծածկի քիվերը:

Հուշարձանի շուրջը, Արաբաձորի աջ կողմի սարահարթի վրա տարածվում է գերեզմանոցը՝ բնական սալի անմշակ տապանաքարերով: Մատուռի ճակատակալ կիսակլոր քարի երեսին և դռան շրջանակի խաչքարի վրա կան արձանագրություններ:

253. Վ. ԱՂԴԱՆ. Ներքին Հաշինդայա դյուղատեղիի Կրկրորդ եկեղեցու արև-
մըլայան դռան ճակտտակալ երկարավուն քարին, ներքուստ, 4 տող կիսահղծ.

+ ԿԱԲԱԵՐԻ ԱՅ ԵՍ ԼՌՍԵՐՍԽԱԲՆԵՅԱԱԾՈՂՈՐ

+ ԱԾՈՂԻ ԱԾԱԾՆԱՍԵՏՈՒ: Մ: ՄՊ: ԱԿԽԲՆՔՍԵՏԼՈՒԵՐ

ԹԱԵՐԻՈՒ. Բ.ԶԱԻՐԱԻ ԾԱՌԱՐԱՐԱՆ: Ա: ՀԱԵԻՄԻ. . . .

ՆԷ: ՀՆԱՌ. ԼԵՐԻԴ. ԱԼԱՍԹԷ. ՈՒԽՔԷ ՂԱԻ ԱՅ ՆԷ
Ա

ԿԱՄԱԽ, ԲԱՐԵՐԱՐԻՆ ԱՅ, չեմ' ԼՈՒՍԵՐՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ [ԱԾ ՈՂՈՐ] ԱԾՈՂՈՐՄԻ
ԱԾԱԾՆԻՍ, ԵՏՈՒ : Մ: ՍՊԻՏՅԱԿ: ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ, ԼՈՒԵՐԹԱՄԵՐԻՆ ՍԻ .Բ. ԺԱՄ
Ի ՏԱԻՆԻ ԾԱՌԱՐԱՐԱՐԻՆ: Ա: ՀԱԻՐ ԻՄԻՆ. [ԱՄԵՆ] ՇՆԱԻՈՐ, .Ա. ՄԱԻՐ ԻՄ՝ ԱԼԱ-
ՄՍԹԷ. ՈՎ ԽԱՓԷ, ԴԱՏԻ ԼՅԱՅ: ԱՄԷՆ:

Դիտելիք. Արձանագրութիւնը մեզ է հասել քիչ թե շատ անաղարտ վիճակով, սակայն նրա
վերծանութիւնը որոշ զփվարութիւններ ունի. հեղինակը կամ փորագրողը անփութ գտնվելով,
տեղ-տեղ ավելորդ բառեր են մտցրել, որով և անհասկանալի է դարձել բնագիրը:

Առաջին շարքի վերջում և երկրորդի սկզբում կարդացվում է անոթը և անոթի, որոնց իմաստն
անհասկանալի է, եթե ընդունենք, որ դա Աստվածածին եկեղեցու համար իբրև որոշիչ է ծառայում,
այդ դեպքում անբացատրելի կմնա նրա կրկնութիւնը: Ավելի հավանական է ենթադրել, որ հեղինակը
պարզապէս սխալմամբ է փորագրել այդ բառերը, որոնք չեն առնչվում բուն բնագրին:

Նույն շարքում նվիրատուի անունը կազմող տառաշարքը պարզ չի կարդացվում,
նույն տառաշարքը կրկնված է նաև երկրորդ շարքում՝ միաբանքս հո Լուեր (հավանաբար ա-ն բաց
է թողնված, պետք է լինի Լուեր). նույնպէս անհասկանալի կապակցութիւն մեջ: Այդ անունը
վերապահորեն վերծանում ենք Լուեր-ար. անձնանուն, որ գործածական էր XIII—XV դարերում:

3-րդ շարքի սկզբի տառաշարքը զփվարանում ենք վերծանել, քանի որ հատվածը չի կապակց-
վում ոչ նախորդ և ոչ էլ հաջորդ մասերի հետ և թվում է, ավելագրութիւն է վերը նշված անոթի-
նման:

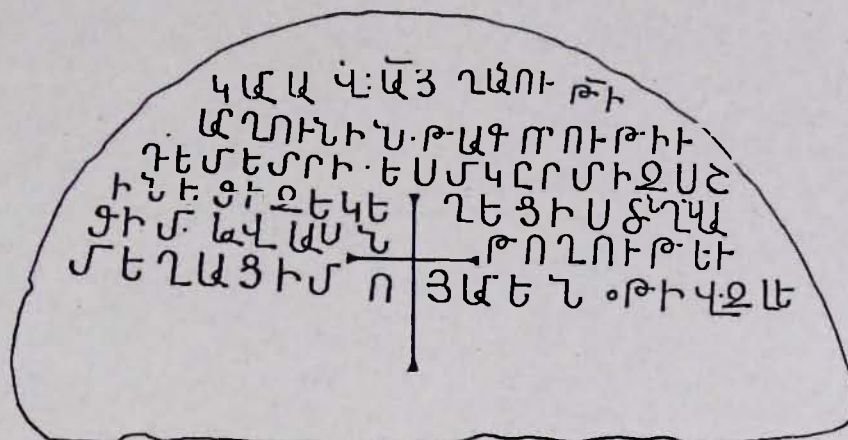
Նույն շարքում ծառայողարիւն. :Ա: հաւր իմ ին վերջին գրերը՝ ին պետք է կցել հոր անվանը՝
Շնաւոր[իւն], որը փորագրված է հաջորդ շարքի սկզբում ամեն փակագրից հետո:

4-րդ շարքի սկզբում և վերջում միևնույն ամեն բառը կրկնված է, ըստ որում նույն փակա-
գրով, այն տարբերութիւնով, որ տողավերջինը առանց գծիկի է:

4-րդ շարքում նվիրատուի մոր՝ Ալամսիթիին արվելիք պատարագի թիվը՝ ա-ն փորագրելը
նախապէս բաց է թողել և հետո ավելացրել 5-րդ շարքում առանձին, համապատասխան տեղից
ցած: Ալամսիթի կամ Ալամսի իդ անձնանուն է, հանդիպում է առաջին անգամ, թեև նրա բաղա-
դրէջները՝ Ալամ և Սիթի (Սթի) առանձին-առանձին կամ ալլ զուգորդութիւններով գործածական են
XII—XIII դարերում:

Նույն շարքում նվիրատուի հոր անունը Շնաւոր ար. իդ. անձնանուն է, որի ուղիղ ձևն է
Շնորհաւոր, զանազան հնչյունափոխված ձևերով (Շնաւոր, Շնահոր, Շնովոր, Շնահվոր և այլն)
լալն տարածում է ունեցել XIII—XVII դարերում պատմական Հայաստանի բոլոր գավառներում:

254. Վ. ԱՂԴԱՆ. Ս. Կիրակի մատուռի ճակատակալ կիսակլոր քարի վրա, արտաքուստ, 5 տող.

ԿԱՄՍՎՆ ԱՅ, ՂԱՆՈՒԹԻԻՆՂԱՐՂՈՒՆԻՆ, ԹԱԳԱԽՈՐՈՒԹԻԻՆՂԱԵՄԵՏՐԻ, ԵՍՄԿԸՐՄԻՋՍ ԴԵՑԵԶԵԿԵ ԶԵԿԵՂԵՑԻՍ ԾՆՈՂԱՅ ԻՄ ԵԻ ՎԱՍՆ ԹՈՂՈՒԹԵԱՆ, ԵԻՄԵՂԱՅ ԻՄՈՑ: ԱՄԵՆ: ԹԻՎ. ԶԼԵ (1286):

Լուսակ. 85

Գիտելիք. Ճակատակալ քարը տորոնագույն գրանիտ է, նրա վրա փորագրված բնագիրը հիմնականում լավ է մնացել և ընթերցվում է հավաստիորեն: Միայն տեղ-տեղ կրաշերտերի հոսքի հետևանքով որոշ գրեր եղծվել են և լավ չեն երևում: Արձանագրությունը հորինված է լեզվաքերականական մի շարք մեղանշումներով, թեև նրա տառաձևերը կանոնավոր են և վկայում են փորագրող վարպետի հմտության մասին (բացառություն է կազմում ց գիրը, որը թեև հանդիպում է ալլուր ևս, սակայն այստեղ չի ներդաշնակվում բնագրի մյուս տառատեսակներին):

2-րդ շարքում՝ թագորութիւն Դեմետրի կապակցության մեջ առաջին բառում աւ հնչյունակապակցությունը չի փորագրվել: Եթե փորագրողի պատահական վրիպում չհամարենք, պետք է ընդունենք այդ բառի բարբառային արտասանությունը՝ թագոր, որ այժմ էլ դիտվում է Հյուսիսային Հայաստանի մի քանի խոսվածքներում:

3—4-րդ շարքերում... շինեցի գեկեղեցիս ծնողաց իմ, այստեղ անտարակույս մի բառ բաց է թողնված՝ յիշատակ, յամուսն, յերկարկենդանութիւն և այլն:

5—6-րդ շարքերում վասն թողութեան մեղաց իմոյ, փոխանակ՝ իմոց, գրչի սխալն է:

Արձանագրության հեղինակը լավ չի պատկերացրել ութիւն վերջածանցի գրաբարյան ուղղագրության և հապավման կանոնները, ուստի գրում է ղամութիւն Արղունիւն (փոխ. ի ղամութեան), թագորութիւն Դեմետրի (թագաւորութեան), այն էլ առանց հապավման նշանի:

255. Վ. ԱՂԴԱՆ. Ս. Կիրակի մատուռի՝ արևմտյան մուտքը կազմող գրանիտե կարմիր խաչքարի ճակատին և վերևի խաչքարի երկու կողմերում, 3 տող.

ԱՄՍՈՒԾՈՂՎ, ԵՍՂԱԼՓԵՍ ԵՏՈՒ ԶՄՍՏՆԱՐԿՍ ՄԽԻԹԱՐԻ ՔՐԱՂԱՆԱՑԻՆ, ԵԻ ՆԱ ԵՏ :Ա: ՊԱՏՄԱՐԱԳՂ ԱԶԳԱԻ Ի ՏԱԻՆԻ ՄԲԽԱԶԻՆ:

Լուսակ. 86

